

*Мусійчук В. А.,
старший науковий співробітник
Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України*

КИТАЙСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ У В'ЄТНАМСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ, НЕОЛОГІЧНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджено історичні умови запозичення китайських лексем до в'єтнамської мови, їхню продуктивність у творенні неологізмів та стилістичні особливості функціонування.

Ключові слова: неологізми, хан-в'єт, в'єтнамська мова, китайські запозичення.

Постановка проблеми. Сучасний світ розвивається дуже швидко, постійно з'являються нові поняття, які потребують вербального позначення. Тому завдання неології, такі як фіксація нових слів та значень у словниках, дослідження їхнього функціонування у мові та принципи творення неологізмів є актуальними для багатьох мов, зокрема й для в'єтнамської. Крім того, для в'єтнамської мови перспективним є питання щодо продуктивності окремих компонентів, зокрема китайських, у процесі творення неологізмів. Наразі в'єтнамська неологія лише набирає обертів. До цього часу був виданий лише один словник неологізмів [1]. Окремими проблемами неології займається дослідниця Нгуєн Тхі Тху Ханг [2], яка за вищезгаданим словником неологізмів проаналізувала основні джерела творення неологізмів. Ву Дик Нгієу досліджував в'єтнамську лексикологію в діхронічному аспекті, зокрема приділив увагу неологізмам, підрахувавши їх кількісне представлення у новітніх словниках порівняно з давніми [3]. Ле Тхі Суєн займалася аналізом архаїчних та новітніх елементів у сучасній в'єтнамській лексиці [4]. Усі ці дослідники звертали увагу на присутність китайських компонентів у неологізмах, однак лише побіжно, не заглиблюючись у деталізацію. Отже, **мета** цієї статті – окреслити особливості функціонування (зокрема стилістичного) в'єтнамської лексики з китайськими компонентами та показати роль китайських компонентів у творенні нової лексики в'єтнамської мови. Наразі першочерговим завданням є дослідження історії виникнення проблеми китайських елементів у в'єтнамській лексиці та визначення основних видів участі китайських компонентів у словотворі неологізмів.

Виклад основного матеріалу. Запозичення лексики – один з активних процесів утворення неологізмів, характерний для багатьох мов. В'єтнамська мова у цьому аспекті не виняток. Однак китайські компоненти у складі в'єтнамського слова не завжди вказують на запозичення, адже ввійшовши у мову здавна, вони функціонують нарівні з питомо в'єтнамськими компонентами. Можна порівняти це явище з функціонуванням греко-латинських елементів у європейських мовах. Передусім звернімося до історії питання. В'єтнамська та китайська мови мають давні історичні зв'язки. І хоча за генеалогічною класифікацією вони належать до різних мовних сімей, проте тісні сусідські контакти між країнами та схожість морфологічних типів (обидві мови належать до ізолятивного типу) створили сприятливі умови для активних мовних контактів.

Розрізнені зв'язки між населенням півночі В'єтнаму і півдня Китаю були ще з архаїчних часів. Поширення китайської мови у регіоні пов'язано із завоюваннями китайських династій. Ще у II ст. до н.е. китайські війська з'явилися на півночі В'єтнаму, і відтоді почалось насильне впровадження китайської мови і писемності в життя в'єтнамського народу. На початку н.е. китайська імперія активно розширювала територію свого впливу на південь (В'єтнам) і одночасно на північний схід (Корея). Пізніше протягом кількох століть китайська мова розповсюджувалась на Схід і досягла Японії. Більше десяти століть китайці панували над В'єтнамом. Це не могло не відобразитись на культурі й мові в'єтнамського народу. Крім того, впровадження китайської мови заохочувалось з боку влади. На той період китайську ієрогліфіку можна було порівняти з латиною в Європі. Вона перестала бути писемністю лише китайського народу, а стала спільною писемністю у Східній та Південно-Східній Азії. Китайська ієрогліфіка стала офіційною писемністю панівного класу, а також інтелігенції у цьому регіоні. Упродовж багатьох століть китайська мова у В'єтнамі, Кореї та Японії визнавалась державною, китайське письмо вивчали в навчальних закладах, його використовували в адміністративних і дипломатичних документах, у культурній та літературній творчості.

Можна виділити два основних періоди вживання китайської мови на теренах в'єтнамської держави [5]: 1) до X ст. у В'єтнамі була розповсюджена китайська мова і писемність як іноземна; 2) після X ст. лексика і граматика китайської мови продовжують існувати на теренах в'єтнамської держави, але фонетика змінилась, відбулась асиміляція.

Така ситуація склалася у прикордонному з Китаєм районі Зяочюу (кит. Цзяочжоу), де був поширений певний діалект китайської мови, що змінився під впливом в'єтнамської мови. У X ст. В'єтнам здобув незалежність, і внаслідок політичних обставин китайська мова у В'єтнамі була відокремлена від китайської мови у Китаї. Після X ст., починаючи з династії Сун і надалі, китайська мова у Китаї продовжувала закономірний історичний розвиток, проте ці зміни безпосередньо не торкнулись китайської мови у В'єтнамі. З X ст. китайська мова у В'єтнамі все більше зазнавала впливу в'єтнамської мови. Тому всі історико-фонетичні зміни були пов'язані з відповідними змінами у в'єтнамській мові [6, с. 43].

Китайська мова за межами Китаю змінювалась за законами тієї мови, з якою вона контактувала. Так китайська ієрогліфіка стала писемністю з багатьма способами читання. Існує корейський спосіб читання, японський, а також в'єтнамський, який називається **хан-в'єт**. Отже, хан-в'єт – це спосіб читання китайської ієрогліфіки, який бере витоки з фонетики китайського діалекту, поширеного у районі Зяочюу в епоху Тан, та сформувався протягом VIII–IX ст. та видозмінився під впливом фонетичних законів в'єтнамської мови [6, с. 9]. У В'єтнамі при-

йнято вживати поняття «мова хан-в'єт» (букв. переклад: китайсько-в'єтнамська мова).

Пройшовши процес довготривалого використання, відбору і перетворень, хан-в'єт став активною частиною мовного і культурного спадку В'єтнаму. Хан-в'єт у сучасній в'єтнамській мові – це прошарок китайської лексики, яка в різні часи і різними способами була запозичена в'єтнамською мовою і набула в'єтнамської вимови. Потрібно розрізнити такі види хан-в'єтської лексики:

1. Китайські елементи, які набули хан-в'єтського читання, ввійшли до вжитку в'єтнамської мови і залишилися у ній. Це стабільні лексеми, які є і в сучасній в'єтнамській мові, такі як *bình* – мир, *quốc* – держава, *gia* – словотворчий елемент, *sinh* – народжувати, *ngữ* – мова. Ці елементи можуть брати участь у словотворі неологізмів нарівні з питомо в'єтнамськими компонентами.

2. Китайські елементи, які набули хан-в'єтського читання, ввійшли до вжитку в'єтнамської мови, але не залишилися у ній. Це тимчасові лексеми, такі як *tinh chữ* – пристань, *tri thù* – павук. Ці слова трапляються лише в давніх текстах.

3. Китайські елементи, які мають читання хан-в'єт, але не ввійшли до в'єтнамської мови: *châm*, *giá*, *ma*. Ці елементи не вживаються у в'єтнамській мові, але деякі дослідники зараховують їх до словника хан-в'єт.

Саме 2-й і 3-й з вищенаведених видів і викликають розбіжності між вченими щодо підрахунків кількості хан-в'єтських лексем у в'єтнамській мові. Також залишаються дискусійними питання щодо окремих лексем зі стародавньохан-в'єтським та в'єтнамізованим хан-в'єтським читанням, які не завжди можна ідентифікувати та виділити з-поміж власне в'єтнамської лексики. Проте всі дослідники одностайні у твердженні, що хан-в'єт становить більшу частину в лексичі сучасної в'єтнамської мови (за різними джерелами від 60 до 80%), а слова в'єтнамського походження разом з іншими іноземними запозиченнями – меншу (відповідно від 40 до 20%) [7, с. 12].

Вироблена в VIII–IX ст. особлива система в'єтнамського читання китайських слів і в наш час дозволяє в'єтнамській мові легко переймати запозичення з китайської мови. Китайська лексика, здобувши хан-в'єтську вимову, швидко приживається і не викликає враження «іноземності». Завдяки цьому китайські запозичення не лише поповнюють лексику в'єтнамської мови, а й беруть активну участь в її словотворі. Часто у в'єтнамській мові можна зустріти сполучення китайських морфем, яких немає в китайській мові. Китайські елементи також можуть без перешкод сполучатися з в'єтнамськими елементами і таким чином утворювати нові слова.

Необхідно зауважити, що не всі запозичення з китайської мови можна вважати хан-в'єтським. Виділяють три основні групи:

1) китайські ієрогліфи, які можна прочитати способом хан-в'єт, проте які не мають відношення до в'єтнамської мови, а стосуються лише китайської: 這 *giá*, 歷 *ma*;

2) елементи, запозичені в'єтнамцями з китайської мови, але котрі не стосуються хан-в'єтської вимови. Тут можна виділити три види:

а) слова, запозичені до періоду утворення мови хан-в'єт (стародавні хан-в'єтські елементи):

味 (кит. ієрогліф) – *vị* (хан-в'єт) – *mùi* (стародавній хан-в'єт) – смак;

房 (кит. ієрогліф) – *phòng* (хан-в'єт) – *buồng* (стародавній хан-в'єт) – кімната;

б) слова, запозичені разом з формуванням хан-в'єту, які були в'єтнамізовані (в'єтнамізований хан-в'єт): 肝 *gan*,

近 (кит. ієрогліф) – *cận* (хан-в'єт) – *gần* (в'єтнамізований хан-в'єт) – близький;

本 (кит. ієрогліф) – *bản* (хан-в'єт) – *vốn* (в'єтнамізований хан-в'єт) – корінь.

Необхідно зауважити, що стародавні і в'єтнамізований хан-в'єт асимілювались з в'єтнамською мовою настільки, що часто такі слова важко відрізнити від власне в'єтнамських;

в) запозичені напряму слова з сучасної китайської мови (без посередництва хан-в'єту). В основному такі слова за звучанням схожі з китайськими (частіше всього запозичені з кантонського діалекту): 味精 *wèi jīng* (кит.) – *mỳ chính* (в'єт.) – глутамат натрію (приправа); 馒头 *mán tóu* (кит.) – *mãn thầu* (в'єт.) – пампушка;

3) хан-в'єтські елементи, тобто запозичені разом з хан-в'єтською вимовою: 花 *hoa* – квітка, 國 *quốc* – держава.

Спробу зафіксувати оновлення в'єтнамської лексики було зроблено у «Словнику неологізмів в'єтнамської мови» [1], що є першою працею такого типу щодо в'єтнамської мови. За словами його укладачів, у словнику зібрані лексичні одиниці (близько 2 500 неологізмів), що увійшли до загальноновживаної лексики в'єтнамської мови приблизно в період 1985–2000 рр. Насправді у вказаний період у в'єтнамській мові з'явилося більше нових слів, адже в зазначеному словнику не враховані професійні та термінологічні неологізми, сленг, розмовна мова. За даними Нгуєн Тхі Тху Ханг, серед 2 500 неологізмів вищезазначеного словника було знайдено 1 750 слів з китайськими елементами [2, с. 68]. А от Нгуєн Нгок Чам наводить дані про появу 1 966 нових слів за приблизно той самий період (1985–2000 рр.) і з них виділяє 836 (42,5%), що мають елементи хан-в'єту, а саме: 42% – слова китайського походження з хан-в'єтським читанням; 45% – слова хан-в'єту, яких немає в китайській мові; 13% – слова, утворені з хан-в'єтських і в'єтнамських елементів. Однак він спирається не на словник неологізмів, а на власні бази даних нових слів [5].

За способом творення нових слів та значень до згаданого словника потрапили такі типи неологізмів з китайським компонентом:

– лексеми, що позначають нові поняття і явища, які недавно почали широко вживатися у В'єтнамі. Наприклад: *siêu thị* – супермаркет, *tin tức* – хакер, *tiếp thị* – маркетинг;

– лексеми, що виражають певні поняття і явища детальніше, ніж старі слова: *hòa nhập* – асиміляція, *hội nhập* – інтеграція;

– актуалізовані архаїзми, які стали загальноновживаними: *cử nhân* – бакалавр, *tú tài* – випускник загальноосвітньої школи, *công chứng* – засвідчувати (нотаріально);

– актуалізовані діалектизми, що стали загальноновживаними: *vũ cầu* – бадмінтон; *bảo kê* – страхувати, покривати;

– синоніми з додатковими смисловими відтінками: *khuyết thính* – інвалід по слуху, *thiếu trí* – розумово відсталий;

– семантичні переосмислення, утворені шляхом розширення значення слів засобами метафоризації, метонімії, персоніфікації та ін.: *xe bãi* – стоянка для транспорту, *hạt nhân* – ядерний.

Як бачимо, слова з китайськими елементами наявні в усіх способах творення неологізмів.

За будовою серед неологізмів з китайськими елементами можна виділити такі види: 1) лексеми, що складаються виключно з китайських елементів; 2) лексеми, в яких компонується китайські та власне в'єтнамські елементи. До першої групи належать такі слова: *á hậu* – віце-міс (у конкурсах краси), *an bình* – спокійний і мирний, *bãi nhiệm* – зняти з посади (у державних органах), *bản quốc* – своя країна, *bảo trì* – гарантійний ремонт, *bất ổn* –

Етимологія	Лексема	Переклад	Приклад вживання	Переклад
Хан-в'єт	hỏi đáp	відповідь	thư hỏi đáp	лист-відповідь
В'єтнамська	trả lời		trả lời câu hỏi	відповідати на питання
Хан-в'єт	cất cánh	злітати	máy bay cất cánh	літак злітає
В'єтнамська	bay lên		con chim bay lên	птах злітає
Хан-в'єт	cấp thời	невідкладно, одразу, нагально	đổi phó cấp thời	нагальні виклики
В'єтнамська	ngay		phải làm ngay	нагально треба зробити

нестабільний, *biện giải* – доводити щось, *cấp thời* – невідкладно, *ché xuất* – виробляти на експорт, *duy tu* – підтримувальний ремонт, *đặc dị* – надзвичайні здібності, *giao diện* – інтерфейс, *hữu lý* – правильний, *khiểm thị* – сліпий, *lưu bút* – запис на згадку, *lưu tồn* – зберігати, *miến mỗ* – захоплюватись кимось, *ngoại nhập* – імпортований, *pháp nhân* – юридична особа, *sinh giới* – органічний, *thảo dược* – рослинні препарати, *thư điện tử* – електронний лист.

Ці лексеми утворені за допомогою китайських морфем, що мають читання хан-в'єт у в'єтнамській мові. Багато з цих слів є повними запозиченнями з китайської мови, тобто ці слова можна знайти у китайських словниках з відповідним значенням. Інші можуть бути власне в'єтнамськими новоутвореннями за допомогою хан-в'єтських елементів. Однак не завжди можна бути впевненим у в'єтнамському походженні, адже слово може просто не бути зафіксованим у китайських словниках. Тому для точного визначення відсотку в'єтнамських новоутворень з китайських елементів необхідно провести глибше дослідження із залученням різноманітних китайських джерел, що є однією з перспектив нашого дослідження.

Друга група неологізмів, утворених поєднанням китайських та в'єтнамських елементів, репрезентована неологізмами, такими як: *cảm mến* – вподобати, *cảm giũ* – інтернувати, *trìu mưvati kogoş, chĩa trị* – лікувати. В усіх наведених прикладах перший елемент в'єтнамський, а другий – китайський.

Як новоутворена, так і стародавня хан-в'єтська лексика, активно вживається в різних функціональних стилях. Хан-в'єт є невичерпним джерелом як для авторської, так і для фольклорної літератури, для наукових термінів і ділової мови.

В сучасній в'єтнамській мові існує чимало тотожних слів в'єтнамського походження і хан-в'єту. Як правило, вони різняться смисловими або стилістичними відтінками.

Досить часто хан-в'єт використовують для надання офіційності, поважності, серйозності тексту, вислову. В таких випадках надають перевагу хан-в'єту замість подібних за значенням слів в'єтнамського походження. У таблиці, наведеній нижче, представлені приклади стилістичних розбіжностей між словами хан-в'єту (неологізми) та власне в'єтнамськими:

Не дивно, що найвищий відсоток використання хан-в'єту в офіційно-діловому стилі [8].

Хан-в'єтські елементи також часто використовують для позначення понять, які викликають почуття болю або можуть здатися грубими. Наприклад, хвороби: *angina* – *viêm họng*, *epidemia* – *bệnh dịch*, *anemia* – *huyết hư*; *катастрофи* і *нещастя*: *смерть* – *tử trận*, *пожежа* – *hoả hoạn*, *тероризм* – *khủng bố*.

Своєрідними евфемізмами виступають хан-в'єтське *tử thi* – *тіло померлого*, що звучить значно м'якше, ніж в'єтнамське *xác chết* – *трун*; також делікатніше буде сказати хан-в'єтське *mãn chiểu xé bóng* – *надвечір'я*, ніж в'єтнамське *tuổi già* – *старість*.

Хан-в'єтські слова часто мають узагальнююче або абстрактне значення, якого не мають слова в'єтнамського походження. Багато елементів хан-в'єту в лексиці:

– політичний: *tự do* – *свобода*, *dân chủ* – *демократія*, *nhân dân* – *народ*, *dân quyền* – *народовладдя*, *chủ nghĩa xã hội* – *со-*

ціалізм, *chủ nghĩa tư bản* – *капіталізм*, *đảng* – *партія*, *đại hội* – *з'їзд*, *luật pháp* – *закон*;

– дипломатичний: *lãnh sự* – *консул*, *đại sứ quán* – *посольство*, *công hàm* – *нота*, *giác thư* – *меморандум*;

– військовий: *đại úy* – *капітан*, *kháng chiến* – *боротьба*, *tiền công* – *наступ*, *quân đội* – *армія*, *pháo binh* – *артилерія*;

– науковий: *trung tuyến* – *медіана*, *tuế tinh* – *комета*, *ngũ pháp* – *граматика*, *lịch sử* – *історія*, *triết học* – *філософія*, *toán học* – *математика*, *vật lý* – *фізика*, *Đại hùng tinh* – *Велика Ведмедиця*, *đại lục* – *континент*, *nhị nguyên luận* – *діалектика*, *quang tuyến* – *випромінювання*.

Більша частина наукових термінів не має еквівалентів в'єтнамського походження. Тому навіть при створенні нової термінології переважно використовують хан-в'єтські елементи. Але останнім часом зберігається стійка тенденція до використання англійських термінологічних запозичень замість здавалось би звичніших хан-в'єтських (детальніше про це див. у нашій статті [9]).

У поетичних творах хан-в'єтські вирази використовують для відображення світу понять, образів і філософії. Слова в'єтнамського походження викликають більш прості, земні асоціації реальності. Навіть повністю ідентичні за значенням слова хан-в'єту і в'єтнамського походження використовуються по-різному. З одного боку, хан-в'єт вживається в основному в авторських творах, особливо у поезії, з іншого – в'єтнамська лексика, яка широко використовується в розмовній мові, народній творчості.

Наприклад, *serdecni справи* – *tâm sự* (хан-в'єт) – *sự lòng* (в'єтнамське), *рожеві цюки* – *hồng nhân* (хан-в'єт) – *má hồng* (в'єтнамське).

На півночі В'єтнаму, де китайський вплив був сильніший, до наших часів більшість власних імен хан-в'єтські. Стародавні в'єтнамські імена інколи використовують поети-сатирики для надання іронічності.

Багато хан-в'єтських слів були звичними під час китайського панування у В'єтнамі, проте зараз вони вважаються застарілими. Однак в історичних творах вони продовжують жити, адже без них неможливо відтворити ту епоху, а використання замість хан-в'єту в'єтнамських слів матиме комічний вигляд. Наприклад, в історичних творах можна зустріти такі хан-в'єтські вирази: *tôn ông* – *поважний пан* замість в'єтнамського *quý ngài* з тим самим значенням, *tuế nguyệt* – *роки й місяці* замість в'єтнамського *tháng năm*.

Висновки. Як і в попередні періоди запозичення китайських слів, сучасні в'єтнамські неологізми з китайськими елементами відіграють важливу роль у оновленні лексики. Лексеми з китайськими компонентами позначають нові реалії, явища, поняття суспільного життя та пізнання. Здебільшого неологізми з китайським компонентом – це двоскладові слова, де обидва або один з компонентів представлений елементами хан-в'єту. Односкладові слова китайського походження, що були запозичені раніше, мають тенденцію до розширення значення, набуття нового значення або його перетворення. Також вони часто використовуються для творення термінології. Однак у

нашому дослідженні ми не торкаємося цього питання, адже спираємося на словник неологізмів, до якого ввійшла лише загальноживана лексика.

Хан-в'єтські слова і вирази трапляються у різних функціональних стилях. Щодо стилістичного навантаження неологізмів, то як і раніше слова хан-в'єт переважно вживаються у текстах соціально-політичного, наукового спрямування, у мові офіційно-ділових паперів, а також у газетних публікаціях. Тож китайські компоненти, що мають в'єтнамське прочитання (хан-в'єт) є продуктивними засобами творення неологізмів та роблять внесок у збагачення сучасної в'єтнамської мови новими словами та значеннями.

Література:

1. Từ điển từ mới tiếng Việt / Chu Bích Thu chủ biên. – TP Hồ Chí Minh: Phương Đông, 2008. – 282 tr.
2. Nguyễn Thị Thu Hằng. Đặc điểm từ mới tiếng Việt (qua khảo sát Từ điển từ mới tiếng Việt): Luận văn thạc sĩ / Nguyễn Thị Thu Hằng. – Vinh, 2009. – 101 tr.
3. Vũ Đức Nghiệu. Biểu hiện phát triển của từ vựng tiếng Việt nửa sau thế kỷ XX qua tư liệu của một số từ điển / Vũ Đức Nghiệu // Tạp chí Ngôn ngữ. – 2009. – № 11. – Tr. 22–36.
4. Lê Thị Xuyên. Éléments archaïques et éléments nouveaux dans le lexique vietnamien contemporain [Electronic resource] / Lê Thị Xuyên // 4ème Congrès du Réseau Asie & Pacifique. – Paris, 14–16 sept. 2011. – Mode of access : http://www.reseau-asie.com/userfiles/file/I06_xuyen_lexique_vietnamien.pdf.
5. Nguyễn Ngọc Trâm. Từ Hán Việt trong sự phát triển từ vựng tiếng Việt hiện nay / Nguyễn Ngọc Trâm // Ngôn ngữ. – 2000. – № 5. – Tr. 16–29.
6. Nguyễn Tài Căn. Nguồn gốc và quá trình hình thành cách đọc Hán Việt / Nguyễn Tài Căn. – Hà Nội: Khoa học xã hội, 1979. – 339 tr.
7. Phạm Văn Khoái. Song ngữ Hán Việt và sự phát triển về chức năng xã hội của tiếng Việt / Phạm Văn Khoái // Tạp chí Khoa học. – 1996. – № 1. – Tr. 11–15.
8. Hữu Đạt. Phong cách học và các phong cách chức năng của tiếng Việt / Hữu Đạt. – Hà Nội: Khoa học xã hội, 2000. – 323 tr.
9. Мусийчук В.А. Новые фонетические заимствования во вьетнамском языке: темпоральный и социолингвистический аспект / В.А. Мусийчук // Вьетнамские исследования. – М. : ИДВ РАН, 2014. – С. 284–294. – Вып. 4 : Вьетнам в мировом сообществе.

Мусийчук В. А. Китайские элементы во вьетнамской лексике: исторический, неологический и стилистический аспекты

Аннотация. В статье рассматриваются исторические условия заимствования китайских лексем во вьетнамский язык, их производительность в создании неологизмов и стилистические особенности функционирования.

Ключевые слова: неологизмы, хан-вьет, вьетнамский язык, китайские заимствования.

Musiychuk V. Chinese elements in the Vietnamese lexicon: historical, neological and stylistic aspects

Summary. The article deals with the historical conditions of Chinese borrowing to Vietnamese language, their performance in the creation of neologisms and stylistic function features.

Key words: neologisms, Han-Viet, Vietnamese language, Chinese borrowing.